

М. Я. Гуцуляк, канд. юрид. наук, доцент

Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх справ
бул. Національної Гвардії, 3В, Івано-Франківськ, 76000, Україна

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИЙ АСПЕКТИ)

У статті досліджується кримінально-правова та кримінально-виконавча сутність покарання у виді громадських робіт, історичні етапи розвитку громадських робіт та їх становлення в умовах сьогодення.

Ключові слова: покарання, не пов'язані із позбавленням волі, громадські роботи, виконання та відбування покарання, безоплатні суспільно корисні роботи.

Актуальність теми. На сучасному етапі свого розвитку перед наукою кримінального, кримінально-виконавчого права і кримінології постало складна проблема — визначення оптимального та юридичного шляху пошуку і застосування адекватних, соціально-економічно виправданих видів покарань за вчинений злочин.

Система кримінальних покарань із прийняттям у 2001 р. нового Кримінального кодексу України (далі — КК України) зазнала істотних змін. Із неї було вилучено такі покарання, як громадська догана та позбавлення батьківських прав. Натомість введено чотири нових види покарань: громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт та обмеження волі.

Головне питання полягає в тому, наскільки існуюча концепція надмірного застосування покарань із позбавленням волі, яка є інститутом кримінального, кримінально-виконавчого права періоду радянських часів, є правомірною та виправданою і які нові форми і методи необхідно запровадити для ефективного виправлення та ресоціалізації усіх засуджених і тих, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції зокрема.

Аналіз досліджень даної проблеми. На дослідження цієї проблематики звертають увагу у своїх працях І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, М. Р. Гета, Р. М. Гура, О. Г. Колб, О. В. Ткачова, П. Л. Фріс, С. І. Халимон та інші. Безумовно, праці вказаних науковців збагатили науку кримінального та кримінально-виконавчого права в частині теоретичних положень щодо розвитку та сутності системи покарань в цілому та громадських робіт зокрема.

Постановка мети. Слід зауважити, що дослідження покарання у виді громадських робіт — не єдиний шлях у сфері кримінально-виконавчої реформи в Україні. Аналогічні дослідження успішно здійснювалися і здійснюються у багатьох країнах світу (Англія, Уельс, Угорщина, Нідерланди, Росія та ін.). Однак важливо наголосити, що не всі положення зарубіжного досвіду можна застосовувати в Україні (це залежить від багатьох факторів: законодавчого забезпечення, економічного стану держави, сформованої суспільної думки та ін.). Тому обґрунтованим рішенням буде дослідження покарання у виді громадських робіт крізь призму вітчизняного законодавства та історичних витоків розвитку цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до концептуального обґрунтування нашого дослідження, його напрямів і технології реалізації, ми погоджуємося із вченими у галузі кримінально-виконавчого права, що наявний закордонний досвід не може бути механічно перенесений у вітчизняну науку кримінального,

кrimінально-виконавчого права та кrimінologії і що дослідження виконання і відбування покарань, у тому числі й покарання у виді громадських робіт, є корисним не тільки для кrimінально-виконавчої системи України, а й інших країн світу.

Проблемність поставлених перед дослідженням завдань відразу визначили таку його концептуальну основу, як комплексне вивчення двох інститутів (виконання і відбування), що є фундаментом кrimінально-виконавчої характеристики. Процес дослідження покарання у виді громадських робіт вже із самого початку характеризується тим, що його здійснення передбачалося відразу в декількох сферах: право-творчій, організаційній та виконавчій.

Аналізуючи процес становлення і розвитку інституту альтернативних мір покарання, основні етапи розвитку кrimінального законодавства щодо покарань, альтернативних позбавленню волі, а також особливості кrimінальної політики держави у сфері застосування альтернативних покарань з початку ХХ ст. і до сьогодні, можемо стверджувати, що історії вітчизняного кrimінального законодавства відомий достатньо широкий діапазон покарань, альтернативних позбавленню волі, які у різні часи застосовувалися як спосіб здійснення відплати, реституції, залякування, виправлення і навіть перевиховання [1, 10].

Згідно ч. 1 ст. 56 КК України громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [2, 23].

Використовуючи законодавче визначення, слід зауважити, що зміст цього виду покарання проявляється в тому, що таке покарання породжує безоплатну працю, яка водночас є корисною для суспільства. Сутність відображається в тому, що особи, яким призначено цей вид покарання, зобов'язані безоплатно виконувати суспільно-корисні роботи. Суспільна користь виражається в тому, що вид робіт визначають органи місцевого самоврядування, виконуватись вони повинні на об'єктах комунальної власності і виключно на користь територіальної громади за місцем проживання засудженого[3, 119].

У цьому напрямі доцільно, на нашу думку, звернути увагу на висловлення М. Г. Вербенського стосовно того, що особи, які вчинили злочини, а суд призначив їм таку міру покарання, як громадські роботи, повинні безоплатно прибирати парки, сквери і подвір'я, ремонтувати дитячі та спортивні майданчики, працювати в інтернатах і лікарнях, надавати допомогу людям похилого віку, тобто виконувати суспільно корисну роботу [6, с. 3].

П. В. Кочерган зазначає, що громадські роботи не можуть бути джерелом поповнення місцевого бюджету. Ми з цією позицією погоджуємося частково і вважаємо, що відбування засудженими покарання у виді громадських робіт справді не можуть бути джерелом поповнення місцевого бюджету, але є одним із джерел економії коштів місцевого бюджету, адже вони виконуються безоплатно, що дає можливість органам місцевого самоврядування економити витрати на виконання окремих робіт тощо.

Також спірною є позиція П. В. Кочергана, що засуджені до громадських робіт, як правило, бажають виконувати роботи з благоустрою міст і селищ, упорядкування міських цвинтарів, прибирання вулиць і парків, косіння бур'янів, заготівлі дров для опалювання сільських шкіл і лікарень, надання допомоги одиноким людям похилого віку та хворим людям, ремонту приміщень судів і міськрайвідділів внутрішніх справ тощо [5, 6].

Для спростування цього твердження необхідно зауважити, що працівники пенітенціарних установ та керівники організацій, де виконуються громадські роботи, стверджують, що реалії сьогодення доводять наявність проблеми, яка виникає в процесі відбування покарання, а саме громадські роботи виконуються виключно за місцем проживання засудженого і тому засудженим соромно на очах у знайомих займатися зазначеною роботою примусово. У зв'язку із цим ми вважаємо, що було

б доцільно залучати в окремих випадках до виконання цього виду покарання і в іншому населеному пункті, не по місцю проживання, але в межах однієї територіальної одиниці.

У контексті історичних аспектів розвитку інституту громадських робіт у юридичній літературі при аналізі положень законодавства про громадські роботи нерідко зазначається, що така міра запозичена із закордонної практики і є для законодавства України абсолютно новою та незнайомою [6, 144; 7, 24]. Однак, на нашу думку, подібні твердження не повністю відповідають дійсності. Якщо звернутися до історії держави та права, то бачимо, що така міра кримінального покарання, як громадські роботи, існувала в законодавстві Російської імперії, до складу якої входила Україна, і достатньо довго застосовувалася на практиці, причому не лише в дореволюційний, але і в радянський період.

Проведений нами ретроспективний аналіз громадських робіт показав, що в дореволюційний період судова практика мала велике значення і деякою мірою доповнювала прогалини законодавства. Вперше громадські роботи були передбачені в «Сельском судебном уставе для государственных крестьян» 1839 року, який було включено у том XII «Свода законов Российской Империи» видання 1857 р. (далі — Сельский судебный устав) [8, 75]. Дія цього уставу розповсюджувалася лише на певне коло осіб (тобто державних селян) і передбачала громадські роботи не тільки як покарання за вчинені селянами проступки, а й як відшкодування цивільно-правових збитків.

За проступки громадські роботи в «Сельском судебном уставе» були як основним покаранням (ст. 421), так і таким, що замінювали грошове стягнення в разі його добровільного невиконання (ст. 425 і ст. 426). Причому в останньому випадку було встановлено чітку пропорцію: за кожен день роботи зараховувалося по 15 копійок грошового стягнення (незалежно від того, скільки реально заробляв засуджений).

Важливе значення мало положення щодо міри призначення громадських робіт: як основне покарання чи замість грошового стягнення, що дозволяло розмежувати терміни та види робіт, які виконувалися. Так, у першому випадку вони обов'язково повинні бути суспільними (тобто виконуватися на благо громади, а не приватних осіб) і встановлювалися строком від одного до шести днів (ст. 427). Таких засуджених відправляли переважно на зразкові ферми та хутори, а якщо таких поблизу не було, то винних відправляли на інші види робіт, наприклад, прибирання вулиць тощо [8, 76].

Важливо наголосити, що відповідно до ст. 453 «Сельского судебного устава» законодавець визначив і коло осіб, до яких не могли бути застосовані громадські роботи. По-перше, це неповнолітні у віці до 15 років, по-друге, — «одержимые тяжкой болезнью до выздоровления».

Привертають увагу вчених у галузі кримінально-виконавчого права матеріали про практику призначення громадських робіт за «Общим положением о крестьянах» [9, 1–2]. У цьому положенні ми знаходимо, що до громадських робіт селян засуджували досить рідко, а в більшості навіть жодного разу такий вид покарання не застосовувався. Основними причинами зазначеного положення була відсутність у конкретному «уезде» таких робіт та неможливість їх виконання. Таким чином, можна стверджувати про недостатню ефективність громадських робіт в зазначений історичний період. Однак привертають увагу два важливих для такого покарання положення: по-перше, серед покарань, які могли бути призначені до винних селян за «Общим положением», поряд з громадськими роботами були арешт, грошові стягнення різки тощо. Цікаво, що найчастіше до винних селян застосовувалися саме різки, як найбільш ефективна і доступна для виконання міра покарання. Мабуть, це було пов'язане з тим, що карати різками було набагато простіше, аніж займатися організацією виконання громадських робіт. По-друге, в

деяких «уездах» громадські роботи застосовувалися досить успішно, незважаючи на труднощі для їх виконання, а в деяких застосування такого покарання було досить частим.

Подібне до громадських робіт покарання певний час застосовувалося і після Жовтневої революції. У різних законодавчих актах такий вид покарання мав неподібні назви: в перші післяреволюційні роки — «обов'язкові громадські роботи», «примусові громадські роботи», надалі — «примусові роботи». Перелік покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, був тоді вельми широкий і містив понад 30 видів. Усі ці різні види покарань, не пов'язані із позбавленням волі, що застосовувалися на практиці і виникли в результаті революційної правотворчості, з грудня 1917 р. почали знаходити своє правове закріплення у багатьох нормативних актах, що видавалися у формі декретів, постанов, наказів, інструкцій і т. д. [10, 26].

У той період «громадські (примусові) роботи» не були повною мірою аналогом тих громадських робіт, які існували раніше. Але все ж таки реалізація їх на практиці (як неоплачуваних робіт некваліфікованої фізичної праці, які виконувалися переважно не за основним місцем роботи) дозволяє, на нашу думку, на визначеному історичному етапі розглядати їх як прототип покарання у виді громадських робіт, а не вправних робіт. Хоча надалі, після удосконалення каральних елементів цього покарання, вони «трансформувалися» у вправні роботи.

Громадські роботи отримали закріплення в низці нормативно-правових актів тих років, наприклад, в Інструкції народного комісаріату юстиції від 19 грудня 1917 р., у декретах «Про суд» № 3 від 20 липня 1918 р., «Про позбавлення волі та порядок умовно-дострокового звільнення» від 21 березня 1921 р.; у Кримінальних кодексах УРСР 1922 р. і 1927 р. тощо.

Висновки. На підставі викладеного можемо зробити висновок, що положення про абсолютну новизну покарання у виді громадських робіт для України повною мірою є некоректним. Це покарання має тривалу історію, з якої багато чого можна запозичити.

Громадські роботи досить широко застосовувалися як в дореволюційний період, так і за часів існування Російської імперії, в склад якої входили українські губернії, хоча ставлення до їх виконання було неоднозначним. Невелика популярність у їх застосуванні передусім зумовлювалася становим принципом їх застосування, а також наявністю великої кількості прогалин у діючому законодавстві.

В умовах сьогодення ми також не можемо стверджувати про досконалість інституту покарання у виді громадських робіт, особливо в частині виконання та відбування цього виду покарання. Перш за все проблематика стосується випадків призупинення виконання покарання, відповідальності за ухилення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Черкасов С. В. Криміногічна концепція альтернативних мір покарання: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Черкасов Святослав В'ячеславович. — Одеса, 2005. — 226 с.
2. Кримінальний кодекс України. — Х.: ПП «ІГВІН», 2009. — 224 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / Степанюк А. Х., Яковець І. С.; за заг.ред. Степанюка А. Х. — Х.: ТОВ «Одіссея», 2005. — 560 с.
4. Вербенський М. Г. Застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі / М. Г. Вербенський // Аспект : Інформаційний бюллетень. — 2003. — № 1. — С. 3–5.
5. Кочерган П. В. Громадські роботи як вид покарання / П. В. Кочерган // Аспект : Інформ. бюл. — 2003. — № 1. — С. 5–7.
6. Беца О. В. Нетюремные санкции и их применение в зарубежных уголовно-правовых системах / О. В. Беца // Материалы междунар. симпозиума [«В поисках альтернатив тюремному наказанию»], (Киев, 15–16 янв. 1997 г.). — К., 1997. — С. 125–152.

7. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні : [посібник / за ред. О. В. Беци]. — К. : «МП Леся», 2003. — 116 с.
8. Устав о благоустройстве в казенных селениях // Свод законов Российской Империи. Изд. 1857 года. Т. 12, ч.2. тетр. 2. — 1857.
9. Выводы из собранных на местах данных о волостных судах и соответствующие узаконения. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1874. — 118 с.
10. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьов Іван Григорович. — К., 2006. — 434 с.

M. Я. Гуцуляк, канд. юрид. наук, доцент

Прикарпатский юридический институт
Львовского государственного университета внутренних дел
ул. Национальной Гвардии, 3В, Ивано-Франковск, 76000, Украина

ОБЩЕСТВЕННЫЕ РАБОТЫ (УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ И УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ)

РЕЗЮМЕ

Существующая концепция чрезмерного применения наказаний в виде лишения свободы, не в полной мере соответствует требованиям современного общества, идущего по пути демократического развития. На сегодняшний день четко обозначена необходимость внедрения новых форм и методов воздействия для эффективного исправления и ре- социализации всех осужденных и тех, кто состоит на учёте уголовно- исполнительной инспекции.

Ключевые слова: наказания, не связанные с лишением свободы, общественные работы, исполнение и отбывание наказания, безплатные общественно полезные работы.